

УДК 371. 315 : 811. 111

Зайцева І. В. *

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ АНГЛОМОВНОЇ ДИСКУСІЇ НА ОСНОВІ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ

У статті досліджуються психолінгвістичні особливості навчання майбутніх філологів англо-мовної дискусії на основі проблемних ситуацій; визначена структура дискусії, проаналізовані психологічні механізми мовлення, виділені та описані труднощі спілкування.

Ключові слова: дискусія, психолінгвістичні особливості, психологічні механізми, труднощі спілкування.

Урахування психолінгвістичних особливостей англомовної дискусії відкриває перспективу підготовки студентів до «діалогу культур», що дозволяє самореалізовуватися в професійній діяльності і спілкуватися з іноземними колегами.

Проблема психолінгвістичних особливостей спілкування завжди привертала увагу вчених. Відомі вітчизняні і зарубіжні дослідники визначили структурну організацію дискусії (О. Б. Тарнопольський), психологічні процеси і механізми породження мовлення (М. І. Жинкін, О. О. Леонт'єв, Ю. І. Пассов, Л. П. Якубинський), психологічні особливості говоріння і труднощі, які виникають під час спілкування (І. О. Зимня, Е. М. Філіпс). Разом з тим, беручи до уваги дослідження вищезгаданих науковців, питання врахування психолінгвістичних особливостей навчання студентів дискусії саме на основі проблемних ситуацій (ПС) залишається відкритим.

У зв'язку з цим виникає потреба визначення і обґрунтування психолінгвістичних передумов навчання майбутніх філологів дискусії на основі ПС, що і є **метою** нашої статті. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: уточнити визначення поняття «дискусія», визначити структурну організацію дискусії, проаналізувати психологічні механізми мовлення, визначити труднощі навчання студентів дискусії на основі ПС.

Розглянемо як трактують поняття «дискусія» науковці сьогодні. Дискусія, як складна форма мовленнєвої діяльності в плані змісту і способу вираження, пов'язана із сприйняттям та інтерпретацією великого обсягу інформації, смисловою складністю повідомлення, необхідністю планувати й утримувати в пам'яті програму дій, коректувати й доповнювати її в залежності від ходу дискусії та дій партнера, обмеженістю в часі тощо [14, с. 26]. Це обумовлено тим, що спілкування в дискусії ускладнено цілою низкою взаємодоповнюючих факторів, а саме:

- 1) високою обтяженістю мисленнєвої діяльності співрозмовників;
- 2) дискусійним спілкуванням, яке передбачає використання таких видів мовленнєвої діяльності як елементи *монологічного мовлення*, коли студенту необхідно сформулювати свою точку зору з певної проблеми та аргументувати її, переконуючи співрозмовника/співрозмовників, й *аудіювання*, коли інші учасники дискусії висловлюють своє ставлення з певної проблеми.

У реальній комунікації дискусія виконує наступні функції [10, с. 197]: повідомлення/запиту інформації; обміну думками, враженнями; переконання, впливу; пропозиції, спонукання до дій; експресивну, або емоційно-виразну.

У психолінгвістиці дискусія розглядається як активний обмін інформацією із суперечливого питання (проблеми) з метою знаходження правильного його вирішення шляхом співставлення й узагальнення протилежних точок зору [1; 6]. Дискусія є двостороннім процесом, у результаті якого відбувається обмін не фразами, реченнями і текстами, а мовленнєвими актами і дискурсами, які взаємодіють один з одним [12, с. 223]. Розглядаючи спілкування

* © Зайцева І. В., 2012

як систему вмотивованих і цілеспрямованих процесів, які дозволяють людині взаємодіяти з іншими, а не лише здійснювати простий обмін інформацією, ми бачимо **дискусію** як форму активного обміну думками, що включає в себе обговорення проблемних питань студентами та знаходження шляхів її розв'язання.

До чинників дискусії ми відносимо: характер спілкування, роль у спілкуванні, спрямованість мовленнєвої діяльності, форму мовлення, що визначає вид мовленнєвої діяльності, характер вираженості виду мовленнєвої діяльності, характер зворотного зв'язку. Серед особливостей дискусії можна назвати:

- *вмотивованість*, оскільки необхідна наявність мотиву для спілкування;
- *зверненість*, оскільки спілкування відбувається у безпосередньому контакті учасників, які обізнані з умовами, в яких відбувається комунікація;
- *ситуативність*, оскільки значна частина інформації міститься не в тексті висловлювання, а в ситуації спілкування, коли зовнішні обставини ситуації не наявні в момент спілкування, проте є у свідомості співрозмовників [11, с. 47]. Це можуть бути якісь минулі події, відомі лише співрозмовникам, їхні переживання, життєвий досвід, спільні відомості [9, с. 147];
- *наявність проблемної ситуації*, оскільки дискусія відбувається у таких ситуаціях, які спонукають до мовлення, тобто у ситуаціях, які завжди містять стимул для мовлення;
- *емоційна забарвленість*, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеться у висловленні; це, в свою чергу, знаходить своє відображення у відборі лексико-граматичних засобів, у структурі реплік, в інтонаційному оформленні, тощо;
- *спонтанність*, оскільки швидкий обмін репліками і темп мовлення зумовлює спонтанність та непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує високого рівня автоматизованості і готовності для використання мовного матеріалу;
- *тематичність* як співвіднесеність висловлювань об'єктів спілкування з певною загальною темою дискусії [14, с. 18], де тема визначається як зміст мовлення в різних сферах діяльності. При цьому тема у межах певної ситуації може набувати як об'єктивної так і суб'єктивної цінності для спілкування. Суб'єктивно важливими є теми, які створюють мотив для початку дискусії між студентами, є актуальними для комунікантів, тобто пов'язані з їхнім життям та діяльністю, оточенням: професійною, сімейною, інтелектуальною та емоційною сферами;
- *двосторонній характер мовлення*, оскільки під час здійснення дискусії співрозмовник виступає то в ролі мовця, то в ролі слухача, який реагує на репліку партнера. Обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання, тому ведення дискусії як групового діалогу передбачає наявність у студентів умінь ДМ, й аудіювання. Саме це вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності.

Такий двосторонній характер дискусії у свою чергу дозволяє визначити **структурну організацію дискусії**, яка відповідно є трьохфазовою, тобто складається з трьох частин (фаз): мотиваційно-спонукальної, орієнтовно-дослідної та виконавчої. Розглянемо, що відбувається під час кожної із названих фаз і як відбувається процес породження мовлення.

Під час **мотиваційно-спонукальної фази**, або інтенціонального рівня, мовленнєвої діяльності виникає інтенція – намір висловитися [13, с. 8], комунікативний намір, що позначає початковий момент породження мовлення. На цьому рівні мовець уже знає, про що говорити, у нього виникає загальний задум майбутнього висловлення, який поки ще не має свого мовного втілення, але вже існує у предметно-зображальному коді [9, с. 143]. Процес породження мовлення, або вербалізація є одним із головних процесів мовленнєвої діяльності, зорієнтований на організацію майбутнього повідомлення, тобто його підготовку і втілення в мовленнєві форми [1, с. 87].

Другою фазою є **орієнтовно-дослідна**, під час якої відбувається шлях від думки до слова через мислення. Людина розмірковує для чого вона хоче щось сказати, як найкраще висловитися, щоб досягти своїх намірів. Проте в стандартних мовленнєвих ситуаціях, в яких для

людини немає нічого нового і проблемного роль мислення зменшується, оскільки мовець розмовляє клішованими фразами, не дуже замислюючись над змістом [13, с. 7]. Тому, для будь-якої фази породження мовлення важливою залишається правильно створена викладачем ПС, яка мотивує студента до дискусії. До того ж, до орієнтовно-дослідної фази входить семантичний рівень, або рівень внутрішнього говоріння [13, с. 9]. Навіть при безпосередньому повідомленні думок у момент їх виникнення, їх вираженню у зовнішньому мовленні передують поява мовленнєвомоторних імпульсів, які, хоча і на долю секунди, випереджають вимову слів [9, с. 143]. За визначенням О. О. Леонтєва, М. І. Жинкіна, І. О. Зимньої, внутрішнє мовлення є етапом внутрішнього програмування в динамічній схемі породження висловлювання, отже внутрішнє мовлення відбувається у спеціальному кодї, який відрізняється від вербального [5; 6; 7]. Слідом за М. І. Жинкіним назвемо цей код універсальним предметним кодом, оскільки він є позанаціональним [5, с. 55]. Проте найбільш цінним для нашого дослідження є визначення рівня внутрішнього мовлення, запропоноване О. Б. Тарнопольським, який вважає, що на цьому рівні діє глибинна лексика та синтаксис, за допомогою яких створюється матриця майбутнього висловлювання – дещо подібне до схеми речення, заповненої не реальними словами, а їхніми відбитками (інформаційними репрезентантами).

Після програмування майбутнього висловлювання в орієнтовно-дослідній фазі починається **виконавча фаза**, або так званий артикуляційний рівень, оскільки тут здійснюється перехід у звуковий код: висловлювання промовляється у зовнішньому мовленні [13, с. 9]. Цей рівень завжди супроводжується слуховою рецепцією, яка є контролем власного мовлення. Рецепцію можна виділити в окрему супровідну фазу, оскільки тут мовлення сприймається та коригується через зворотний зв'язок.

Охарактеризувавши дискусію як вид мовленнєвої діяльності та прослідкувавши за процесом породження усного мовлення, перейдемо до розгляду **психологічних механізмів**, що діють всередині кожної з описаних фаз. Розвиток цих механізмів виступає передумовою успішної реалізації ДМ. Проблема механізмів мовлення була вперше досліджена Н. І. Жинкіним. На думку вченого, основними механізмами мовлення виступають механізми сприйняття і видачі певної інформації, які складаються з двох ланок та є компліментарними. Всередині кожної із ланок виступають декілька механізмів: осмислення (в єдності аналізу та синтезу), пам'яті (довготривалої та оперативної) та випереджуючого відображення (для рецепції – ймовірне прогнозування, для продукції – випереджувачий синтез) [5, с. 31].

Ю. І. Пассов, в свою чергу, виділяє наступні механізми, що є специфічними саме для ДМ: репродукції, вибору, комбінування, конструювання, прогнозування, дискурсивності [11, с. 125-128].

Слідом за вченими, найбільш цінними для нашого дослідження ми вважаємо механізми ймовірного прогнозування та осмислення, довгострокової та оперативної пам'яті, оскільки вони водночас відповідають принципам методу ПН і мають місце під час навчання студентів дискусійного спілкування. Розглянемо функціонування вищезазначених механізмів у межах методу ПН.

Механізм прогнозування, або випереджального відображення є найзначнішим когнітивним процесом у формуванні компетенції в ДМ на основі проблемних ситуацій (ПС), оскільки саме ситуація створює реальні умови для активізації минулого мовленнєвого і немовленнєвого досвіду, спрямовуючи мовленнєву поведінку студентів – так звана аперцепціона база діалогу (термін Л. П. Якубинського).

Велике значення для мовленнєвої діяльності відводиться **механізму осмислення**, який забезпечує мисленнєвий аналіз як змістовної сторони мовлення (в першу чергу), так і її структурної організації та мовного оформлення. Механізм осмислення реалізується через аналітико-синтетичну діяльність кори великих півкуль головного мозку – на основі залучення всіх основних розумових дій і операцій (порівняння, співставлення, узагальнення, класифікація, аналіз і синтез). Осмисленню в першу чергу підлягає предмет мовлення (певна подія,

обставини), а після нього студенти усвідомлюють мотиви й цілі комунікації, відбувається орієнтування в умовах дискусії, а саме всебічний аналіз ситуації спілкування [3, с. 48]. Завдяки механізму осмислення здійснюється планування і програмування мовленнєвої діяльності, а також контроль кожної репліки у дискусії.

Першочергове значення для дискусії має **мнестичний механізм** (термін В. П. Глухова), в т. ч. механізм мовленнєвої пам'яті, який забезпечує всі аспекти мовленнєвого процесу: змістовний аспект і аспект мовного вираження [3, с. 49].

Відображення в мовленні того чи іншого фрагменту дійсності, події, обставин неможливо без актуалізації знань і досвіду, які зберігаються у пам'яті і забезпечуються роботою **механізму довгострокової пам'яті та оперативної пам'яті**. Довгострокова пам'ять відповідає за зміст мовлення студентів у проблемних ситуаціях, а також за мовні форми, які проявляються на основі минулого досвіду. Не меншу роль відіграє так звана **оперативна пам'ять**, яка відповідає за сам процес діяльності і може одноразово утримувати 7(+2) одиниці різного ступеня складності. Саме завдяки цій пам'яті мовець може пам'ятати те, що було сказано раніше ним та співрозмовником, тим самим забезпечуючи зв'язність мовлення, його логічність [13, с. 8].

Описані психолінгвістичні особливості дають нам можливість виділити **чотири групи труднощів**, з якими студенти можуть зустрітися під час дискусії.

- 1) труднощі, зумовлені природою діалогічного мовлення (ДМ) (психолінгвістичні);
- 2) труднощі, зумовлені мовою, що вивчається (лінгвістичні);
- 3) труднощі, зумовлені викладанням (методичні);
- 4) труднощі, зумовлені тими, хто навчається (психологічні).

Психолінгвістичні труднощі, що виникають у студентів на початковому етапі оволодіння ДМ, обумовлені наступними особливостями ДМ: вмотивованість, ситуативність, двосторонній характер, зверненість, емоційність, спонтанність. Розглянемо кожну з них детальніше.

1. *Двосторонній характер ДМ.* ДМ фактично поєднує два види мовленнєвої діяльності – аудіювання та говоріння. Співрозмовник має зрозуміти ініціативну репліку партнера та швидко й адекватно продукувати реактивну репліку. Таким чином, трудність полягає у необхідності правильно зрозуміти співрозмовника і швидко підготувати свою відповідь. Це викликає роздвоєння уваги і спричиняє неспроможність вести діалог у належному темпі.
2. *Ініціативність ДМ.* Під час усного спілкування природною є ініціативність комунікантів. Ініціативне спілкування може бути двох видів [7, с. 304-306]: як початок розмови, зміна теми, перехоплення ініціативи; ініціативне спілкування, метою якого є регулювання мовлення співрозмовника.
3. *Спонтанність ДМ.* Ще одна трудність пов'язана з непередбачуваністю розвитку діалогу. Співрозмовники мають слідкувати за перебігом думки одне одного тому, що несподівана зміна думки може призвести до зміни предмету спілкування [9, с. 156].
4. *Зверненість ДМ.* Оскільки дискусія проходить у безпосередньому контакті учасників, вона передбачає як груповий діалог зорове сприйняття співрозмовників, яке доповнюється парлінгвістичними засобами спілкування (мімікою, жестами, контактом очей, позами співрозмовників, за допомогою яких мовець виражає своє бажання, згоду/незгоду, тощо [14, с. 18].
5. *Емоційність ДМ.* Форма та зміст мовлення залежать від емоцій, які відчуває мовець, при цьому мовлення сприяє задоволенню емоційних потреб студента через комунікацію, перш за все в самоствердженні перед іншими людьми (однорупниками, викладачем) [13, с. 7].

У свою чергу, **лінгвістичні труднощі** спілкування включають: еліптичність ДМ, наявність "готових" мовленнєвих одиниць, стягнених форм і мовленнєвих кліше та недостатній рівень володіння студентами цими кліше, наявність слів-заповнювачів пауз, недостатній рівень володіння студентами правильним мовленням (термін А. Й. Гордеевої) [4, с. 138].

Розглянувши психолінгвістичні і лінгвістичні труднощі оволодіння студентами ДМ на початковому етапі навчання, перейдемо до **методичних труднощів**, які виявляються у невід-

повідності між наявною системою знань у студентів та новими явищами, фактами, а саме: рівнем сформованості навичок і розвитку вмінь спілкування, відсутністю життєвого досвіду або знань про предмет обговорення, проблему тощо.

У процесі формування компетенції студентів у ДМ виникають ситуації, які блокують пізнавальну активність, творче самовираження студента, що протирічить принципам методу ПН, призводить до невдоволення студентів навчальним процесом і знижує ефективність їхньої професійної підготовки. Такі ситуації ми називаємо **психологічними труднощами**, або «психологічними бар'єрами від фр. *barriere*; англ. *barrier* – перешкода в психології означає своєрідну реакцію людини на саму перешкоду, яка супроводжується виникненням напруженого психічного стану. Найчастіше причинами, що викликають психологічні труднощі у процесі навчання студентів дискусії на заняттях з іноземної мови, виступають страх зробити помилку, відсутність мотивації, неактуальність теми обговорення, занижена самооцінка, тривожність.

1. *Страх зробити помилку* виявляється у багатьох студентів, оскільки велика кількість помилок завжди пов'язана з формуванням нових умінь говоріння, при цьому реалізація процесу спілкування стає сильним стресом для студентів, які намагаються відповідати очікуванням оточуючих (одногрупників, викладача) та бояться низьких оцінок.
2. *Неактуальність теми обговорення* впливає на відсутність ентузіазму, мотивації обговорення, отже за таких умов участь студента у дискусії буде мінімальною. І навпаки висока активність студента в обговоренні проблеми, що зумовлено її актуальністю (має подібну проблему в своєму житті, має життєвий досвід з проблеми, хоче дізнатися думки інших одногрупників чи всилотися сам), ускладнить їх діяльність по висловленню, аргументації і контраргументації своїх точок зору [4, с. 67].
3. *Рівень мотивації навчальної діяльності* є одним з визначальних факторів успішного оволодіння студентами мовленням. Високий рівень мотивації може компенсувати низький рівень знань тоді, як низький рівень мотивації не може бути компенсований будь-яким іншим компонентом, який визначає та впливає на рівень формування навичок та розвитку умінь. Чим вище рівень мотивації, тим більше мовець зацікавлений в розмові та її результатах. У навчальних умовах мотив не виникає сам по собі, його потрібно створювати, використовуючи ПС. За таких умов спілкування буде завжди внутрішньо високомотивоване, тобто буде наявна процесуальна мотивація – задоволення приносить сам процес діяльності, а не досягнення якихось цілей [13, с. 7].
4. *Самооцінка особистості* – цінність, значущість, якої надає індивід взагалі та окремим сторонам своєї особистості, діяльності. Оскільки самооцінка відображає задоволення чи незадоволення собою, створює основу для сприймання власного успіху чи неуспіху в діяльності, у разі заниженої самооцінки породжуються різноманітні внутрішні конфлікти, які впливають на сферу спілкування як в реальних, так і в навчальних умовах, а також на успішність навчання в цілому [2, с. 32]. Окрім того, самооцінка позначається на мовленні людини: чим вищою є самооцінка студента, тим вище і його успішність у навчанні іноземної мови [15, с. 77].
5. *Самооцінка студента* тісно пов'язана з таким психологічним бар'єром як тривожність (*anxiety*), який проявляється у процесі спілкуванні іноземною мовою на заняттях. Психологи розрізняють тривожність на глобальному рівні – як риси характеру особистості і ситуаційну тривожність, пов'язану з певною подією або ситуацією. У процесі дискусійного спілкування у студентів можуть проявлятися обидва види тривожності. Психологами (І. А. Зимняя, Е. М. Phillips) доведено, що як високий рівень тривожності, так і її повна відсутність можуть позначитися негативно на оволодінні мовленням, гальмувати процес вивчення іноземної мови.

Таким чином, розглянувши психолінгвістичні особливості навчання майбутніх філологів дискусії на основі ПС, ми дійшли висновку, що їх використання дозволить забезпечити сприятливі умови для навчання англomовної дискусії.

Перспективним напрямом подальших досліджень ми вважаємо реалізацію вищезазначених особливостей у розробці підсистеми вправ із застосуванням методу ПН і створення відповідних комплексів вправ на її основі.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Підручник. – К. : Вид. Центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Богушевич Н. В. Врахування індивідуально-психологічних та вікових особливостей студентів 2 курсу мовних спеціальностей у процесі навчання групового англomовного спілкування / Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. праць. – 2005, Вип. 29. – С.29-34.
3. Глухов В. П., Ковшиков В. А. Основы психолінгвістики: учеб. пособие для студентов педвузов. – М.: АСТ: Астрель, (Высшая школа). – 2007. – 224 с.
4. Гордеева А. Й. Навчання старшокласників загальноосвітньої школи обговорення проблем англійською мовою у процесі міжкультурного спілкування : Дис... канд. наук: 13.00.02 – К. 2004.
5. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. – М. : Наука, 1982. – 157 с.
6. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М. : Просвещение, 1985. – 160 с.
7. Леонтьев А. А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания. – М. : Наука, 1969. – 307 с
8. С. П. Литвиненко Психологічні основи діалогічного спілкування//Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – 2010. – Вип. 89 (2) – С. 304-306.
9. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / Кол. Авторів під керівництвом С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
10. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: Курс лекцій: [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв. -кваліф. рівня «магістр»] / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої – К. : Ленвіт, 2010. – 332 с.
11. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М. : Просвещение, 1985. – 208 с.
12. Симкова И. О. Лингвистические особенности профессионально-направленной дискуссии студентов инженерных специальностей//Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – К. : Вид. центр КДЛУ. – 2011. – Вип. 18. – С. 222 -230.
13. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: Навчальний посібник. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2005. – с. 5 – 29
14. Топтигіна Н. М. Навчання дискусії на матеріалі художніх текстів у процесі вивчення англійської як другої іноземної мови: Дис....канд. пед. наук. : 13.00.02/Наук. кер. канд. пед. наук, доц. Щербак Л. П. – К. : КНЛУ, 2004. – 210 с.
15. Турчинова Г. В. Психолінгвістичні передумови оволодіння іноземною мовою для спеціальних цілей студентами педагогічних вузів // Вісник КНЛУ //Серія: Педагогіка і психологія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 7. – С. 71-79.
16. Якубинский Л. П. О диалогической речи / Л.П. Якубинский//Русская речь. Т. 1. – Петроград, 1923. –147 с.

The article deals with the investigation of psycholinguistic peculiarities of teaching future philologists discussion in English on the basis of problem situations. The author defines the structure of discussion and communication barriers.

Key words: *discussion, psycholinguistic peculiarities, communication barriers.*